

ASPECTE REGIONALE ÎN ARIA DE RĂSPÎNDIRE A CULTURII CUCUTENI, ÎN CURSUL PRIMEI SALE FAZE DE DEZVOLTARE

DE

VLADIMIR DUMITRESCU

1. Problema unor variante regionale sau a unor particularități zonale în cuprinsul ariei de răspîndire a culturii Cucuteni din România în faza A a fost pusă pentru prima dată de noi la începutul anului 1971, cu prilejul redactării unui sumar raport preliminar asupra primei campanii de săpături întreprinsă în vara lui 1970 în așezarea din punctul „Ostrov” de pe teritoriul comunei Drăgușeni (jud. Botoșani) și reluată cu prilejul rapoartelor preliminare privind campaniile de săpături din anii 1971 și 1972 în aceeași așezare. Unii colegi sovietici au discutat de altfel aceeași problemă a variantelor regionale oarecum în același timp, referindu-se însă la ultimele etape ale aspectului Tripolie din zona sa occidentală de răspîndire, adică în special din zona Nistrului și de pe teritoriul R. S. S. Moldovenești, între Nistru și Prut.

Existența unor variante regionale în ariile unor culturi preistorice răspîndite pe zone întinse trebuie avută în vedere în chip firesc tocmai din pricina înseși a ariilor uneori excepțional de întinse pe care ele s-au dezvoltat, așa încît nu e de mirare că această posibilitate trebuie luată în considerație și pentru cultura Cucuteni-Tripolie, răspîndită din sud-estul Transilvaniei, peste aproape întreaga Moldovă, iar la răsărit de Prut pînă pe malul apusean al Niprului, în zona Kievului. Totuși, faptul că pînă de curînd cercetătorii care au studiat problemele legate de această strălucită cultură eneolitică nu au discutat în mod special acest important aspect legat de multiseculara ei evoluție se explică în chip firesc prin numărul relativ redus al așezărilor cercetate sistematic și mai ales pe scară întinsă. Mulțumindu-ne să ne referim numai la datele pe care le cunoaștem în chip detaliat și nu numai prin studierea literaturii respective, în cele ce urmează ne vom limita exclusiv la faza cea mai veche — Cucuteni A — și la așezările situate pe teritoriul României, spre a vedea ce concluzii s-ar putea formula deocamdată în problema aspectelor ei regionale.

Așezările cucuteniene din faza A temeinic cercetate sînt încă destul de puține numeroase, cele mai bine cunoscute — după așezarea eponimă de la Cucuteni — fiind Ariușd¹, Ruginoasa, Calu, Izvoare, Frumușica,

¹ Singurele materiale cunoscute de la Ariușd sînt acelea din vechile săpături ale lui F. László, publicate de el în DolgCluj, 1911, p. 1—27 și 1914, p. 279—417 și în Dacia 1, 1924, p. 1—27. Singura informație publicată despre săpăturile recente de la Ariușd (Z. Székely, Materiale, 10, 1963, p. 219) nu este deloc lămuritoare, deoarece — după ce se spune că depunerile din toate cele cinci niveluri „aparțin culturii Ariușd” — se afirmă că „în primele trei niveluri de locuire . . . există o categorie ceramică avînd ca singură formă castronul . . . decorate pe umeri cu creștături simple sau în căpriori. Prin formă și decor acestea se leagă de ceramica veche a culturii Coțofeni”.

Hăbășești, Trușești și Tirpești la care s-ar mai putea adăuga cele mai recent cercetate. Gura Văii — Gh. Gheorghiu Dej și Drăgușeni — Ostrov. Dealtfel, în treacăt fie spus, nici pentru celelalte faze situația nu se prezintă mai bine, ba chiar s-ar putea spune contrariul. Într-adevăr, singura așezare mai temeinic săpată datind din faza Cucuteni A—B este aceea de la Traian — Dealul Fintinilor, la care s-ar putea adăuga așezarea de la Corlăteni (unde însă săpăturile de acum mai bine de două decenii n-au fost reluate, iar rezultatele au fost numai parțial publicate), aceea de la Dîmbul Morii — Cucuteni, precum și recent cercetata așezare de la Ghelăești (jud. Neamț). Cît privește faza Cucuteni B, cu excepția descoperirilor din așezarea eponimă, se poate vorbi în special de sondaje — Drăgușeni — Suceava, Văleni — Neamț, Podei — Tg. Ocna și Valea Lupului — Iași.

Dacă se ține însă seama că numărul așezărilor cucuteniene din diferitele faze identificate pînă acum se ridică la cîteva sute, este limpede că datele de care dispunem pentru a putea preciza eventualele aspecte regionale și chiar locale ale acestei culturi de-a lungul evoluției sale trebuie considerate destul de incomplete și ca atare relativ puțin concludente. Cu atît mai mult cu cît chiar dintre așezările mai sus citate, numai puține au fost săpate în chip exhaustiv sau cel puțin pe scară întinsă, fapt care este și el de natură să micșoreze posibilitățile noastre de a stabili diferențe regionale. Pe de altă parte, cercetările de pînă acum au arătat că eventualele deosebiri sau particularități regionale sau zonale nu pot fi precizate nici în ceea ce privește caracteristicile majore ale așezărilor și ale sistemului de apărare a lor, nici în domeniul locuințelor, uneltelor etc., tocmai pentru că în aceste domenii nici nu se poate vorbi de vreo deosebire regională sau zonală. Numai în domeniul ceramicii credem că se pot preciza unele asemenea deosebiri, ceea ce ne-a determinat ca tocmai în această direcție să îndreptăm cercetarea de față.

Limitîndu-ne deci la faza Cucuteni A, din timpul căreia datează unele așezări săpate mai intens — și unele chiar exhaustiv (Hăbășești și Trușești, dar într-o anumită măsură și Frumușica și Tirpești) —, sintem de părere că o serie de date, cunoscute într-o măsură mai mică în ceea ce privește formele și într-una mai mare ornamentarea ceramicii, ne îndreptățesc să vorbim de anumite deosebiri regionale.

Ar fi tentant să se pună pe seama unei particularități regionale chiar faptul că pînă acum la răsărit de Siret nu se cunosc așezări din etapa inițială a fazei Cucuteni A, acestea fiind identificate deocamdată exclusiv în zona de apus a Moldovei și în sud-estul Transilvaniei; dar această situație trebuie atribuită împrejurării că zona de formare a culturii Cucuteni este situată tocmai în vestul Moldovei și în sud-estul Transilvaniei, așa încît lipsa unor așezări din etapele inițiale la răsărit de Siret nu poate fi atribuită unor deosebiri regionale. De aceea nu vom stărui aici asupra acestui fapt, nefiind în intenția noastră să discutăm acum problema etapelor inițiale ale culturii Cucuteni. Cîteva precizări fugare ni se par totuși necesare, înainte de a intra în miezul problemei pe care ne-am propus să o studiem.

Se știe că, potrivit periodizării propuse de noi mai de mult ², care relua, pentru faza Cucuteni A, punctele de vedere exprimate de colegul

² Vladimir Dumitrescu, SCIV, 14, 1963, 1, p. 51—78 și 285—308.

R. Vulpe în legătură cu formarea și răspîndirea culturii Cucuteni³ —, etapa Cucuteni A₁ s-ar caracteriza prin pictura bicromă de tip vechi, etapa următoare (A₂) prin apariția, alături de bicromie, a picturii tricrome, iar etapa A₃ prin dispariția picturii bicrome de tip vechi și prin dezvoltarea maximă a picturii tricrome — deși, desigur nu acestea sînt singurele categorii ceramice întîlnite —, după cum rezultă și din faptul că noi am propus și o etapă A₄, în care ornamentarea incizată a dispărut, deși fusese folosită în toate cele trei etape precedente. Este adevărat că pînă acum nu se cunoaște nici un strat și nici o așezare în care să se fi descoperit exclusiv ceramică bicromă de tip vechi; dar întrucît nu pare deloc probabil că aceste două categorii ceramice (bicromă și tricromă) să fi apărut simultan (ele deosebindu-se de altfel și prin structura pastei, prin ardere și prin învelișul pe care a fost aplicată pictura, ca și prin faptul că ornamentarea bicromă este combinată frecvent cu aceea adînc incizată, pe cînd ornamentarea tricromă nu se combină niciodată cu inciziile), am socotit mai verosimil să preconizăm și noi o etapă inițială (A₁) cu pictură bicromă, urmată de una (A₂) în care apare și pictura tricromă, folosindu-se în același timp și aceea bicromă de tip vechi. Și tocmai pentru că, așa cum am amintit, nu cunoaștem deocamdată așezări sau straturi culturale conținînd exclusiv ceramică cu decor bicrom de tip vechi, am preferat să vorbim în lucrările noastre aproape întotdeauna de etapele A₁—A₂ (ca etape de început ale acestei culturi), rămîbind ca săpăturile viitoare să lămurească dacă într-adevăr (așa cum credem) a existat o etapă A₁ în sensul preconizat de R. Vulpe și de noi⁴. Precizăm însă, pentru a evita orice confuzie, că nu orice bicromie poate fi considerată specifică pentru o etapă de început a fazei Cucuteni A, ci dimpotrivă exclusiv aceea căreia îi spunem intenționat de tip vechi, și specifică acelor categorii ceramice întîlnite în așezările Frumușica și Izvoare, și anume decor alb și, mult mai rar, roșu pe înveliș brun sau negricios lustruit (care nu are nici o afinitate cu învelișul alb sau roșu al ceramicii policrome și în schimb se apropie foarte mult de învelișul ceramicii culturii Gumelnița).

2. După aceste precizări preliminare, să trecem la cercetarea unor deosebiri regionale ce pot fi constatate în cursul fazei Cucuteni A pe teritoriul Moldovei.

Iată, de exemplu, pentru a ne opri în primul rînd la domeniul *formelor* ceramice, se știe că una dintre formele specifice acestei culturi și care în același timp este absolut străină celorlalte culturi neo-eneolitice mai vechi sau contemporane este reprezentată de așa-numitele *vase binoclu*. Această formă lipsește și din repertoriul formelor ultimei faze (III) a culturii Precucuteni, care precede apariția culturii Cucuteni pe teritoriul României, și nu se întîlnește de altfel nici în primele etape (A₁—A₂) ale fazei Cucuteni A. Totuși, în unele așezări situate la est de Nistru, în zona de răspîndire a aspectului Tripolie A, ea este prezentă; acest lucru se poate explica și prin împrejurarea că este vorba de o formă creată în acea zonă, dar și prin faptul că numai etapele mai vechi ale fazei Tripolie A sînt, după părerea noastră, parțial contemporane cu faza Precucuteni

³ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, p. 207.

⁴ Vezi mai sus notele 2 și 3.

III, în rest faza Tripolie A fiind contemporană cu primele etape ($A_1 - A_2$) ale fazei Cucuteni A.

Cert este însă — și această constatare este importantă pentru problema pe care o urmărim — că în nici una dintre așezările fazei Cucuteni A de la vest de Siret, nu a fost descoperit pînă acum vreun vas binoclu, constatare valabilă atît pentru așezările ce pot fi încadrate în etapele mai vechi, cît și pentru acelea ce datează din etapa A_3 .

Totodată această formă n-a fost întîlnită nici în zona centrală și meridională a teritoriului dintre Siret și Prut în vreo așezare din faza Cucuteni A : ea lipsește atît în așezarea eponimă de la Cucuteni cît și în așezările de la Ruginoasa și Hăbășești, situate puțin mai la sud de prima, unde nu s-a găsit, după știința noastră, nici un singur fragment de vas binoclu. În schimb în zona de nord-est a Moldovei, atît la Trușești⁵, cît și în așezările mai nordice — de exemplu Drăgușeni⁶, datînd tot din faza Cucuteni A, vasul binoclu este foarte frecvent. Dacă se ține seama de faptul că săpăturile vechi și noi de la Cucuteni au fost destul de întinse, iar acelea de la Hăbășești au avut un caracter exhaustiv, este evident că lipsa acestei forme de vas nu poate fi atribuită hazardului descoperirilor, ci se datorește împrejurării că — dintr-un motiv sau altul — forma respectivă nu a pătruns mai la sud și vest de o anumită linie în cursul fazei Cucuteni A. Pare deci firesc să-i căutăm originea mai la nord-est de paralela pe care se înscriu cele trei așezări amintite (Cucuteni, Ruginoasa, Hăbășești) și totodată să admitem că răspîndirea ei la vest de Siret s-a făcut mai tîrziu, după ce triburile care au creat această cultură depășiseră faza A și trecuseră în faza A—B a evoluției lor. Într-adevăr în această fază (A—B), vasele de această formă sînt foarte frecvente în așezarea de la Traian — Dealul Fintînilor⁷.

3. Dacă trecem acum la unele deosebiri regionale ce par a se contura în domeniul ornamentării ceramicii, constatăm de asemenea că unele particularități proprii onora dintre zonele situate la est de Siret lipsesc cu totul în întreaga zonă apuseană a Moldovei, ca și în sud-estul Transilvaniei. Ne gîndim în primul rînd la o anumită ornamentare cu șiruri de mici împunsături-gropițe, foarte caracteristică în așezările Hăbășești⁸ și Trușești⁹ (și într-o măsură mult mai mică la Cucuteni¹⁰), unde, împreună cu canelurile foarte puțin adinci și uneori și cu decorul adînc-încizat, constituie ornamentarea exclusivă a unei numeroase serii de vase. Dimpotrivă, nu credem că s-ar putea vorbi de un decor caracteristic de acest fel în așezările fazei Cucuteni A cercetate la apus de Siret, căci atît la Calu și

⁵ Primul vas-binoclu publicat de la Trușești este ilustrat în raportul șantierului Valea Jijiei din 1951; vezi SCIV, 3, 1952, 1, p. 19 și urm., fig. 3/1, p. 68. Vezi și M. Petrescu-Dimbovița, PZ, 41, 1963, p. 180, fig. 6.

⁶ Aristotel Crișmaru, SCIV, 21, 1970, 1, p. 267—285; v. fig. 8/2, p. 276; Vladimir Dumitrescu, Archeologia, Trésors des âges, 49, 1972, p. 37 și urm.

⁷ Asemenea vase s-au găsit în toate campaniile de săpături întreprinse în așezarea Traian-Dealul Fintînilor; vezi de exemplu Vladimir Dumitrescu, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 11—114, fig. 19.

⁸ Vladimir Dumitrescu și colaboratorii, *Hăbășești, Monografie arheologică*, București, 1954, pl. 63—73.

⁹ În colecțiile Institutului de Istorie și Arheologie din Iași; între altele, vasele cu următoarele numere de inventar: II 365; III 3423; IV 1149.

¹⁰ H. Schmidt, *Cucuteni*, Berlin-Leipzig, 1932, pl. 10/1 și 4.

Izvoare, cît și la Frumușica, această categorie ceramică este absentă. Este adevărat că ea nu se întîlnește nîci în toate așezările din zona situată în preajma Hăbășeștilor, căci la Ruginoasa și Costești ea lipsește cu desăvîrșire. Este probabil însă că absența ei în ultimele două așezări citate ar putea fi explicată și prin unele mici diferențe cronologice, deoarece desigur nu toate așezările ce trebuie încadrate — pe baza actualei periodizări — în aceeași etapă au fost absolut sincrone și nici nu se pot crea etape pentru fiecare așezare.

Dar lipsa acestui gen de ornamentare la vest de Siret constituie un fapt de incontestabilă importanță; la zona de centru-sud și de sud a Moldovei de la est de Siret nu ne putem referi deocamdată, deoarece aici săpăturile sistematice în așezări cucuteniene lipsesc aproape cu totul. Pe de altă parte, în unele așezări situate la est și mai ales la nord-est de Prut, în zona în care se vorbește de obicei de cultura Tripolie, această ornamentare cu șiruri de puncte-impunsături este uneori folosită¹¹.

Dacă totuși, din punctul de vedere al folosirii acestei tehnici ornamentale, așezările Hăbășești, Trușești și, într-o oarecare măsură Cucuteni, pot fi situate pe același plan, între ele există însă unele deosebiri în domeniul general al ornamentării ceramicii. Așa de exemplu, în timp ce la Hăbășești singurele caneluri folosite sînt acelea fine, foarte puțin marcate și abia mai accentuate decît așa-zisele pliseuri, iar ornamentarea adînc incizată nu se transformă aproape niciodată într-o ornamentare în șanțulețe, la Trușești, alături de canelurile puțin adîncite de genul aceloră de la Hăbășești, combinate de asemenea cu șirurile de puncte împunse-gropițe, există și vase decorate cu șanțulețe-caneluri puternice¹². Înseși liniile ornamentelor adînc-incizate par în general mai late la Trușești decît la Hăbășești, fiind executate cu instrumente cu virful bont mai lat.

Cu prilejul studierii ceramicii de la Hăbășești am discutat destul de pe larg problema ornamentării cu gropițe și mai ales cu șiruri de puncte-gropițe și ne-am oprit la concluzia că ea trebuie atribuită unor influențe venite dinspre nord-est¹³. Această concluzie a fost în mare măsură influențată de faptul că unul dintre vasele descoperite în această așezare¹⁴ este decorat cu cîteva șiruri de gropițe propriu-zise — și nu de puncte împunse —, destul de mari, dispuse orizontal în spațiile dintre caneluri și care în nici un caz nu cred că pot fi considerate de tradiție precucuteniană, locală. Este în schimb suficientă o privire asupra nenumăratelor descoperiri de vase decorate cu șiruri orizontal-paralele de gropițe făcute într-o mare parte a zonei europene a U.R.S.S. — unde ceramica neo-eneolitică cu ornamentare de acest fel este frecventă și specifică¹⁵ — pentru a nu rămîne nici o îndoială că într-adevăr și vasul amintit de la Hăbășești are o ornamentare legată de alte zone decît de acelea obișnuite cucuteniene și

¹¹ Vezi de exemplu T. G. Movșa — G. F. Cebotarenco, KSMoscova, 1969, 115, p. 45 și urm., fig. 16. Exemplele se pot înmulți desigur, dar am preferat să-l cităm pe acesta, deoarece vasul seamănă perfect cu multe dintre acelea descoperite la Hăbășești.

¹² M. Petrescu-Dîlbovița, *loc. cit.*, fig. 6.

¹³ Vladimir Dumitrescu și colaboratorii, *op. cit.*, p. 306 și urm.

¹⁴ *Ibidem*, pl. 63/1 și pl. 65/1.

¹⁵ Ar fi imposibil să cităm toate numeroasele exemple caracteristice; de aceea preferăm să le cităm pe acelea din articolul lui V. V. Fedorov—V. P. Tretiakov, SA, 1966, 4, p. 105—115, dintre care unul (fig. 4/5) are și șiruri de gropi mai mari, Intocmai ca vasul mai sus citat de la Hăbășești.

precucuteniene. Ba chiar, așa cum am arătat încă de acum peste două decenii¹⁶, un vas neolitic din Suedia, aparținând culturii mormintelor individuale, amintește în foarte mare măsură în special de vasul de la Hăbășești. Dar concluzia de ordin general privind punctele împuse (nu realizate cu obiecte-ștanțe cu mai multe vîrfuri în general pătrate-dreptunghiulare) și în special șirurile de puncte, atribuite la Hăbășești aceleiași influențe, trebuie revizuită în funcție mai ales de descoperirile făcute între timp.

Într-adevăr, dacă nu se poate contesta că în ceramica cucuteniană de la apus de Siret această ornamentare lipsește, nu e mai puțin adevărat că încă din faza Precucuteni II se întîlnesc în această zonă gropițe și puncte împuse în șiruri¹⁷, alături de acelea imprimate cu ștanțele. Desigur, primele sînt mult mai puțin numeroase și ca atare joacă un rol mult mai neînsemnat decît șirurile de impresiuni, dar prezența lor dovedește că, cel puțin principial, ele au putut constitui punctul de plecare al șirurilor de împunsături-puncte din faza Cucuteni A₃ în zona în care se înscriu așezările Cucuteni, Hăbășești și Trușești, ele înșile dezvoltîndu-se, probabil, sub influența șirurilor de impresiuni cu ștanțele. Singura dificultate pentru a se putea vorbi de o moștenire și de o transmitere directă din cultura Precucuteni în faza Cucuteni A₃ ar constitui-o lipsa lor (cel puțin din descoperirile publicate) din așezările etapelor Cucuteni A₁—A₂, precum și absența lor în așezările etapei A₃ situate la apus de Siret. Afară de cazul cînd am admite că șirurile de puncte pictate cu alb, care însoțesc de multe ori ornamentarea adînc-incizată din ceramica etapelor A₁—A₂, constituie punctul de legătură dintre șirurile de impresiuni precucuteniene și șirurile de puncte împuse de la Hăbășești și din celelalte două așezări amintite mai sus.

Desigur, mici împunsături-gropițe izolate se întîlnesc și în componența decorului ceramicii din alte așezări, dar nu credem că s-ar putea vorbi de un decor caracteristic de acest fel în nici una dintre așezările fazei Cucuteni A cercetate la apus de Siret, căci atît la Calu cît și la Izvoare și Frumușica acest gen de ornamentare lipsește.

De aceea, folosirea așa de frecventă în așezările mai sus menționate — și deci în regiunea din nord-estul Moldovei unde sînt ele situate — trebuie privită ca o particularitate regională, explicabilă foarte probabil prin faptul că, mai la răsărit, faza Tripolie A — în ceramica căreia se cunoșc atît ornamente în șiruri de împunsături (mai rareori), cît și șiruri de impresiuni cu ștanțele — a dăinuit mai mult și astfel a putut transmite mai spre vest predilecția pentru șirurile de împunsături-gropițe. Dar, oricum, indiferent care din cele două explicații posibile este cea adevărată, credem că prezența unor gropițe începînd chiar din ornamentarea ceramicii fazei Precucuteni II trebuie atribuită tot influențelor culturale venite din zona nord-estică, deoarece în faza precedentă (Precucuteni I) ele nu există, iar gropițele „notelor de muzică” ale ceramicii culturii liniare n-au putut sta la baza gropițelor precucuteniene și cu atît mai puțin a acelor cucuteniene. Cît privește dispunerea șirurilor de împunsături-gropițe din zona

¹⁶ Vladimir Dumitrescu și colaboratorii, *op. cit.*, p. 307.

¹⁷ Silvia Marinescu-Bilcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, fig. 38/4—5; fig. 50/6; etc.

în discuție, ea pare influențată în mare măsură de felul cum sînt dispuse șirurile de impresiuni precucuteniene tîrzii, mai întotdeauna combinate cu canelurile și cu ornamentele adinec incizate.

4. Un alt aspect regional deosebit de interesant poate fi precizat în ceramica din așezarea Drăgușeni — Ostrov și din gropile din punctul „În deal la lutărie” de pe teritoriul aceleiași comune, de care am amintit încă de la început; pe de o parte, în ceramica tricoloră absolut caracteristică pentru așezările etapei Cucuteni A₃ se găsesc elemente decorative care nu se întîlnesc decît într-o zonă destul de limitată, iar pe de altă parte sînt frecvente și alte categorii de ornamente, care i-au determinat pe unii cercetători să situeze aceste două puncte cucuteniene în etapa A₂ (așa cum s-a făcut de altfel și pentru Trușești, ba chiar și pentru Hăbășești¹⁸). Dar așa cum vom vedea, nici una dintre caracteristicile ceramicii de la Drăgușeni nu îndreptățește această datare timpurie și în schimb există alte elemente care impun datarea în ultima etapă (A₄) a fazei Cucuteni A și chiar la zorile trecerii spre faza următoare, A—B. Faptul că este vorba de o etapă tîrzie explică desigur unele deosebiri față de etapa anterioară, fără a însemna implicit și un specific regional; dar unele dintre elementele caracteristice ceramicii de la Drăgușeni indică totuși că ne aflăm nu numai într-o etapă tîrzie, ci și în fața unui aspect regional, asupra căruia ne vom opri în cele ce urmează, fără a stărui aici asupra faptelor care ne-au determinat să datăm descoperirile de la Drăgușeni într-o etapă tîrzie a fazei Cucuteni A¹⁹.

Deosebit de frecvente sînt la Drăgușeni canelurile bine marcate, cu totul deosebite de canelurile fine, obișnuite atît în etapele de început ale fazei Cucuteni A, cît și în ceramica cu șiruri de împunsături-gropețe despre care am vorbit mai sus. De altă parte, pe cînd acestea din urmă sînt despărțite între ele numai prin cîte o creastă ușoară, canelurile de la Drăgușeni sînt despărțite prin benzi late lăsate în peretele vasului, tot atît de late ca și canelurile, și pictate în altă culoare: în timp ce canelurile sînt aproape întotdeauna vopsite cu alb, spațiile intermediare sînt vopsite cu roșu. Dar acest sistem de caneluri nu constituie în nici un caz o caracteristică a întregii etape tîrzii (Cucuteni A₄), în care trebuie datate descoperirile de la Drăgușeni, după părerea noastră, ci reprezintă o caracteristică regională. Într-adevăr, precum se știe, canelurile sînt în general proprii ceramicii etapelor mai vechi, ele neîntîlnindu-se nici în așezări databile în aceeași etapă A₄, dar situate destul de mult mai la sud (de ex. Fedeleșeni), nici în așezările fazei următoare — Cucuteni A—B, cînd lipsesc

¹⁸ În unele articole recente (de ex. A. Nițu, Șt. Cucus, Dan Monah, MemAntiq, 3, 1971, p. 11—64), așezări pe care noi le atribuim etapei Cucuteni A₃ sînt atribuite etapei A₂, fără însă să se precizeze criteriile pe baza cărora se face această încadrare. Este probabil că în această periodizare, diferită de a noastră, nu se are în vedere etapa A₁ preconizată de noi, și în felul acesta, etapa noastră A₂ devine A₁ iar etapa A₃ devine A₂. Desigur, dacă cercetările viitoare, pe care le dorim cît mai numeroase, nu vor putea preciza stratigrafic nicăieri existența unei etape A₁ în accepția preconizată de noi (deci fără ceramică tricoloră), periodizarea noastră va trebui revizuită și vom accepta încadrarea așezărilor Hăbășești și Trușești în etapa A₂.

¹⁹ Problema aceasta a fost discutată pe larg de noi într-un articol ce a apărut în fascicula 2/1973 a revistei ZIA. O discuție mai sumară a aceleiași probleme a format și obiectul unei comunicări prezentate de noi la reuniunea științifică a Muzeului de istorie din Botoșani (ianuarie 1973), comunicare intitulată *Unele probleme ridicate de așezarea cucuteniană de la Drăgușeni (jud. Botoșani)*.

ou totul. În schimb mai spre răsărit, de exemplu în aşezarea Solonceni II, pe lângă alte materiale similare unora dintre acelea descoperite la Drăguşeni — şi la care ne vom referi mai jos — s-au descoperit şi vase cu acelaşi sistem de caneluri vopsite cu alb şi avînd între ele spaţii intermediare tot atît de late, vopsite cu roşu ²⁰.

Altă categorie de ornamente foarte frecvente la Drăguşeni sînt şanţuleţele executate cu un obiect bont şi destul de lat, şanţuleţele mult mai late decît obișnuitele ornamente adînc-incizate ale fazei Cucuteni A. Aceste şanţuleţele se aseamănă perfect cu una dintre categoriile ornamentale ale ceramicii ultimei faze precucuteniene de pe teritoriul Moldovei, care în general dispar la apus de Prut odată cu trecerea la cultura Cucuteni (fiind înlocuite cu liniile adînc-incizate), meținîndu-se însă în aria răsăriteană (aspectul Tripolie) chiar *după* introducerea ornamentării policrome. Într-adevăr, singura zonă de la apus de Prut în care acest decor cu şanţuleţele largi — intermediare între obișnuitele linii adînc-incizate şi caneluri — este tocmai aceea de nord-est a Moldovei, astfel de ornamente fiind frecvente şi în aşezarea de la Truşeşti ²¹, deseori amintită şi mai înainte.

Dar chiar în ceramica tricromă de la Drăguşeni există elemente care lipsesc — cel puţin pînă acum — în aşezările ultimelor etape ale fazei Cucuteni A de la vest de Prut, în timp ce se întîlnesc în aşezarea Solonceni II, citată mai sus ²². Ne referim la unele succesiuni orizontale de zigzaguri întretăiate, care dau impresia unor succesiuni de romburi şi din care — în faza Cucuteni A—B — se va naşte atît de frecventul motiv ornamental al şirurilor de XXX-uri.

Mai putem semnala dealtfel şi o altă particularitate în ornamentarea ceramicii pictate de la Drăguşeni. După cum se ştie, pictura roşie crudă, cunoscută încă din faza a II-a a culturii Precucuteni, se întîlneşte mai tîrziu — de exemplu la Hăbăşeşti ²³ (faza Cucuteni A) — combinată cu ornamentarea adînc-incizată. La Drăguşeni însă, benzile vopsite cu roşu crud apar în combinaţie cu benzi late de culoare neagră tot crudă şi cu şanţuleţele-caneluri înguste vopsite cu alb (acestea înainte de ardere), realizîndu-se astfel o tricromie în două etape — albul înainte şi celelalte două culori după ardere. O asemenea tricromie constituie o raritate în cuprinsul ceramicii pictate cucuteniene a fazei A şi lipseşte cu totul în celelalte faze; deocamdată nu cunoaştem o ornamentare similară decît pe puţine vase de la Truşeşti. Aşa, de exemplu, pe un mare chiup s-a folosit un procedeu cu totul similar celui amintit de la Drăguşeni, iar pe alt vas decorul e constituit din benzi roşii şi negre, în timp ce în liniile adînc incizate se aşterne şi culoare albă ²⁴, care trasează singură liniile de bordură ale benzilor negre atunci cînd liniile incizate sînt întrerupte. Credem deci că nu greşim socotînd că această categorie ceramică — frecventă la Drăguşeni şi mai rar întîlnită la Truşeşti — constituie şi ea dovada unei variante zonale sau regionale în ornamentarea fazei Cucuteni A. Faptul că la Tru-

²⁰ Notate de noi în Muzeul de istorie din Kiev.

²¹ M. Petrescu-Dîmboviţa, *loc. cit.*

²² În Muzeul de istorie din Kiev. Vezi şi T. G. Movşa, KSMoscova, 1965, 105, p. 91 şi urm., fig. 20/4.

²³ Vladimir Dumitrescu şi colaboratorii, *op. cit.*, p. 288 şi urm., vezi de exemplu pl. 71/1—6.

²⁴ Vase expuse în Muzeul de istorie a Moldovei, din Iaşi.

șești exemplele sînt mai puține este în concordanță și cu poziția cronologică puțin diferită, deoarece — așa cum am mai spus — așezarea de la Trușești trebuie datată în plină etapă Cucuteni A₃, pe cînd aceea de la Drăgușeni datează de la sfîrșitul etapei Cucuteni A₄.

Faptele expuse mai sus indică destul de clar că în faza Cucuteni A se poate vorbi cu certitudine de unele aspecte regionale în domeniul ornamentării și chiar în acela al unor forme ceramice, iar descoperirile viitoare și studiul mai detaliat al materialelor cunoscute pînă acum vor da posibilitatea precizării unor aspecte regionale mai numeroase, atît în cursul fazei Cucuteni A cît și în timpul fazelor următoare.

ASPECTS RÉGIONAUX À L'INTÉRIEUR DE L'AIRE DE DIFFUSION DE LA CULTURE DE CUCUTENI PENDANT SA PREMIÈRE PHASE DE DÉVELOPPEMENT

RÉSUMÉ

Il semble tout à fait normal que, sur le vaste territoire de diffusion de certaines cultures préhistoriques, aient pu exister des variantes ou des aspects régionaux au cours de la même phase de développement. Le fait que, jusqu'à présent, l'on n'a pas encore identifié que très rarement quelques-uns de ces aspects est dû, probablement, au nombre assez réduit des fouilles et surtout à celui des fouilles exhaustives.

L'auteur mentionne tout d'abord une des formes caractéristiques de la phase Cucuteni A, le soi-disant vase binocle ; en effet, tandis que de vases pareils sont très fréquents dans le nord-est de la Moldavie, au-delà d'une ligne qui passe au nord des stations de Cucuteni, Hăbășești, Ruginoasa, etc., ils sont totalement absents non seulement dans ces stations, mais aussi dans tout le reste de la partie orientale de la Moldavie et dans toute la moitié occidentale (à l'ouest du Siret) de cette province, où cette forme de vase fait son apparition seulement à partir de la phase moyenne, Cucuteni A—B. D'autre part, étant donné que cette forme est inconnue pendant la dernière phase de la culture Précucuteni en Moldavie, tandis qu'elle semble apparaître plus à l'est dès la phase Tripolie A, il s'ensuit que son origine doit être recherchée justement dans la zone orientale de diffusion du grand complexe culturel Cucuteni-Tripolie.

En ce qui concerne le décor de la céramique de cette même phase, le fait que la céramique bichrome ancienne, propre aux étapes A₁—A₂, n'ait pas été rencontrée jusqu'à présent à l'est du Siret ne doit pas être attribué au hasard ; il est dû surtout à une circonstance d'ordre chronologique, l'aire de formation de la culture de Cucuteni se situant justement à l'ouest du Siret ; c'est seulement plus tard que cette culture s'est répandu plus à l'ouest.

Par contre, le décor constitué par les successions de points imprimés et même par des petites fossettes imprimées, décor très souvent rencontré à Hăbășești et à Trușești, et même à Cucuteni — combiné d'ailleurs aux cannelures peu profondes et aux lignes profondément incisées — est absent

jusqu'à ce jour à l'ouest du Siret. D'autre part, dans certains sites de l'aire de diffusion de l'aspect Tripolie, au nord-est et à l'est du Prut, cette technique ornementale et ces combinaisons sont très fréquentes ; par conséquent, il paraît qu'on devrait parler d'un aspect régional caractéristique de la zone nord-orientale de la Moldavie. Et si l'on tient compte de la fréquence du décor à fossettes de la céramique néo-énéolithique de l'U.R.S.S., à l'est et au nord de la zone de diffusion de l'aspect Tripolie, on doit conclure — ainsi que nous l'avons fait dès 1954 — que ce genre de décor doit être attribué aux influences des cultures du centre et du nord de la R.S.S. de Russie.

Un autre aspect régional de la même zone de la Moldavie semble être constitué par la préférence accordée aux cannelures bien marquées, combinées à la peinture, cannelures plus profondes et donc différentes de celles qu'étaient utilisées dans les zones situées plus au Sud et à l'Ouest, et datant de la même phase. A côté de ces cannelures, on rencontre aussi la technique des lignes très profondément incisées à l'aide d'un outil non pointu, qui réalise de vrais canaux ; ceux-ci, caractéristiques des deux dernières phases de la culture Précucuteni, se sont maintenus pendant la phase Cucuteni A seulement dans cette même zone du nord-est de la Moldavie et dans l'aire de diffusion de l'aspect Tripolie, car dans les autres régions les lignes profondément incisées sont beaucoup plus fines.

Enfin, un dernier aspect régional discuté est constitué par une certaine polychromie qui combine la peinture blanche, mise avant la cuisson des vases, aux couleurs rouge et noir peintes après cuisson, particularité constatée elle aussi au nord-est de la Moldavie (très souvent à Drăgușeni, mais à Trușești aussi), ainsi qu'à l'est du Prut, et absente à l'ouest du Siret.